

*А.Арсенко,
кандидат історичних наук;
Н.Толстих,
кандидат соціологічних наук*

СТАВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ДО ВКЛЮЧЕННЯ УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

На межі двох тисячоліть проблеми глобалізації посіли одне з головних місць у соціологічному дискурсі на всіх континентах світу у зв'язку з значним розширенням і прискоренням соціальних, економічних, виробничих, трудових, політичних, культурних, інформаційних та інших змін у планетарному масштабі. У центрі цієї бурхливої дискусії – концепція “глобальної економіки”, сутність якої полягає в тому, що “націоналістична самодостатність більше не є релевантною і що виробництво, розподіл, торгівля, а також доходи нині формуються серед і для всіх націй, а не за горами окремих національних кордонів” [1, с. 121], обговорюються також економічні й політичні теорії та практики “глобалізму”, що “розглядає весь світ як одну економічну цілісність, у котрій комунікація, виробництво і продаж товарів не мають бар’єрів” [1, с. 121–122].

Могутнім імпульсом до експансії капіталістичної економічної глобалізації наприкінці ХХ ст. слугував демонтаж соціалізму у країнах Східної Європи і Радянського Союзу. Внаслідок цього глобальний простір ринкової економіки поповнився величезною територією на теренах Європи і Азії з 400-мільйонним населенням. Це зумовило поширення міфів неоліберальної ідеології про “кінець історії” і незворотний характер глобалізації, масової ейфорії під гаслом “Глобалізації немає альтернативи!”. Під цим кутом зору глобалізація часто розглядалась не тільки політиками, а й науковцями як новітній об’єктивний феномен в історії світової цивілізації і порівнювалась з приливною хвилею, яка раніше чи пізніше винесе всі човни глобальної

економіки до заповітного берега загальнолюдського щастя і добробуту для всіх.

На жаль, цій перспективі не судилося збутися, бо на зміну двополюсному світу прийшов однополюсний світ на чолі зі США з їх імперськими амбіціями і проектами, які перетворили декларовану взаємозалежність країн світу у залежність бідних країн від багатих, слабких від сильних тощо. “За уважного розгляду США сповна вписуються в поняття імперії, але імперії нового типу, з цілим рядом характерних для неї ознак. З одного боку, це остання імперія ХХ століття, а з іншого – перша і поки що єдина імперія ХХІ століття” [2, с. 12], – слушно зазначає російський дослідник глобалізації Е.Азроянц. Насправді, глобалізація завжди мала імперський характер. Незважаючи на те що суперечки стосовно хронологічних рамок глобалізації точаться у науковому середовищі до цього часу, переважна більшість суспільствознавців сьогодні вважає, що становлення по-справжньому глобальної економіки розпочалося ще в 1840-х роках під впливом першої промислової революції і перетворення Англії у “майстерню світу”. Перший глобальний інтеграційний цикл тривав з 1846 р. до 1914 р. і увійшов в історію як Pax Britannica. На межі ХІХ–ХХ ст. світове господарство сформувалося як цілісна система. Напередодні Першої світової війни система глобального капіталізму досягла свого апогею. “Нинішній епізод глобалізації має свого попередника, розвиток якого обірвався майже сто років тому. У десятиліття перед Першою світовою війною промислова революція зробила рівень міжнародної економічної інтеграції не тільки порівнянним, але в деяких відношеннях переважаючим наші досягнення. На відміну від нинішньої, у тій першій глобальній економіці рушійною силою дійсно була технологія. Політичні умови ставали дедалі більше ворожими, але зменшення транспортних видатків і удосконалення засобів зв’язку розкріпачило загальносвітовий рух товарів, послуг, капіталу і людей у історично безпрецедентному обсязі” [3, с. 28], – пише американський дослідник сучасних проблем глобалізації Б. Лінді на сторінках своєї моногра-

фії “Глобалізація: повторення пройденого. Невизначене майбутнє глобального капіталізму”.

Після того як Перша світова війна підвела ризику під історією Pax Britannica, поклала кінець епосі “відкритих кордонів” і призвела до “великого розколу” у світовому господарстві, на зміну першому глобальному інтеграційному циклу прийшла глобальна дезінтеграція, яка тривала з серпня 1914 р. до 1945 р. У цей проміжок часу світова економічна криза 1929–1933 рр. поставила під загрозу саме подальше існування капіталістичної системи і слугувала вагомим чинником нової дезорганізації світової економіки. Таким чином, перша хвиля глобалізації скінчилася разом з крахом Уолл-Стріту і початком “великої депресії”. Але це не зменшує значення впливу Першої світової війни на руйнування світового економічного порядку і простору, що склалися протягом першого глобального інтеграційного циклу, оскільки саме політичні умови, що склалися внаслідок цієї війни, визначили подальшу криваву долю світу у ХХ ст. У зв’язку з цим американський економіст Т.Паллей нещодавно зазначав: “У США, Британії і Франції війна створила політичні й соціальні умови, які стимулювали поворот до соціальної демократії. У Німеччині обтяжлива економічна ноша Версальського договору 1919 р. стимулювала поворот до нацизму” [4].

Другий глобальний інтеграційний цикл розпочався після закінчення Другої світової війни. Головним результатом післявоєнного етапу глобалізації на межі двох століть стало відтворення “першої хвилі глобалізації” приблизно до рівня 1913 р. Саме тому, що “перша хвиля глобалізації” була перервана двома світовими війнами, які внесли суттєві й довгострокові корективи у глобалізаційні економічні процеси й економічну конфігурацію світу, багато дослідників вважають, що сучасна глобалізація не є ні унікальною, ні безпрецедентною, ні незворотною [5, с. 24–45]. Більше того, деякі з них останнім часом схиляються до думки, що продовження війни США та інших країн НАТО в Афганістані та Іраку, а також наяв-

ність близько 40 воєн і збройних конфліктів на нашій планеті сьогодні, більшість з яких є громадянськими війнами, може призвести або вже призвело до відпливу “другої хвилі глобалізації”.

Аналізуючи відмінність першої і другої хвиль глобалізації, Т.Паллей підкреслює: “Ця історія припускає, що коли сьогоднішня глобалізація зазнає краху, то це також буде наслідком економічних факторів, але ці фактори відрізнятимуться від минулого, тому що та система була іншою. Ера “Нового курсу” створила систему, яка вилікувала попередню фінансову несталість обмеженням приватної власності на золото, а також створенням страхування банківських вкладів і останніх кредиторів у критичній ситуації. Це також створило нову соціальну демократичну економіку масового споживання, у якій доходи розподілялись ширше у результаті об’єднання робітників у профспілки, встановлення мінімальної заробітної плати і поліпшення умов соціального забезпечення. Однак соціальна демократична економіка масового споживання є коштовною для індивідуальних капіталістів, що дало їм стимул ухилитися від її витрат. Це було рушійною силою глобалізації після 1980 р., і це є суперечністю в сучасній системі” [4]. Ця суперечність проймає сьогодні як розвинені капіталістичні країни, так і країни “третього світу” з так званою перехідною економікою, оскільки традиційна прірва між багатими і бідними країнами з кожним оборотом глобалізації не тільки не зменшується, а дедалі більше розширюється і поглиблюється. Про це переконливо свідчить порівняння доходів багатих країн, де мешкає 20% населення світу, з доходами бідних країн, де також мешкає 20% жителів Землі. Це співвідношення зросло, за даними ООН, з 3:1 у 1820 р., до 7:1 – у 1870 р., до 11:1 – у 1913 р., до 30:1 – у 1960 р. і до 74:1 – у 1997 р. [6, с. 3].

У цьому контексті особливого значення набуває соціологічне вивчення ставлення населення до головних рушійних сил та акторів глобалізації, до реального втілення в життя геополітичного проекту глобалізму США та інших країн “Великої вісімки” в умовах намагання американсь-

кої імперії встановити Pax Americana у XXI ст. Важливість виконання такого складного завдання посилюється тим, що це геополітичне утворення є недостатньо “прозорим”, виходить з визнання суттєвого звуження значення національного суверенітету в епоху глобалізації, а стратегічне планування здійснюється на рівні структур, які не підзвітні національним парламентам і не зв’язані міжнародними договорами. Більше того, “Велика вісімка” (Велика Британія, Німеччина, Канада, Італія, Росія, США, Франція і Японія) навіть не є ані юридичною особою, ані офіційною міжнародною організацією [7, с. 8]. Саме тому, щоб діяти правильно і ефективно локально, тобто в національних інтересах, треба мислити глобально. Для цього передусім важливо знати, як оцінює населення сучасні глобальні інститути, а також своє місце у глобальному економічному просторі.

Дані моніторингового опитування 2006 р. дають підстави говорити про те, що у ставленні респондентів до провідних акторів глобалізації, таких як, наприклад, НАТО чи Міжнародний валютний фонд, за рекомендаціями якого в Україні здійснюються ринкові перетворення з урізанням соціальної сфери, домінують негативні оцінки або невизначеність. Так, частка респондентів, які негативно ставляться до вступу України в НАТО (64,4%), в п’ять разів перевищувала частку тих, хто позитивно ставився до такої перспективи (12,7%). При цьому за період 2000–2006 рр. відсоток противників вступу до НАТО зріс майже вдвічі (з 33,5% до 64,4%), а прибічників, навпаки, зменшився з 34,9% до 14,7% опитаних. Ця оцінка помітно коливалася в різних вікових підгрупах. Однак навіть у молодіжній підгрупі, в якій співвідношення противників та прибічників вступу України до Північноатлантичного альянсу дещо відхиляється від середнього за вибіркою, відсоток прихильних до вступу (14,5%) в чотири рази менший частки противників такого стратегічного кроку (58,4%).

Незважаючи на те, що відсоток респондентів, які ставляться до співпраці України з МВФ позитивно (31,8%), помітно перевищує частку тих, хто висловлює своє не-

гативне ставлення до такого співробітництва (19,6%), висновок про те, що МВФ є бажаним фінансовим партнером та порадником для України не має твердого підґрунтя: майже половина опитаних (48,6%) не визначилася зі своїм ставленням до цього інституту.

Про ступінь та форми безпосереднього включення пересічних громадян України до глобального економічного простору можна судити з таких даних: лише 0,6% опитаних протягом попереднього опитування року відпочивали за кордоном, тоді як 15,7% респондентів відзначили, що вони чи члени їхньої родини мають досвід роботи за кордоном. При цьому для 10,5% респондентів, які хоча б раз виїздили на заробітки за кордон, це, ймовірно, був вимушений крок, спрямований на поліпшення матеріального становища, оскільки середньодушові доходи в родинах 58,0% з них були нижчі прожиткового мінімуму.

Ступінь включення населення України до глобального інформаційного простору також є низьким: на початку 2006 р. лише 8,2% респондентів протягом 30 днів перед опитуванням зверталися до Інтернету. При цьому майже три чверті опитаних (74,4%) ніколи не користувалися можливостями та ресурсами всесвітньої електронної мережі і не мають у цьому потреби.

Можливість глибше проаналізувати ставлення населення України до глобалізації надають результати проведеного у квітні 2006 р. опитування, який містив окремий блок запитань з цієї теми. Так, за даними цього опитування, можна зробити попередній висновок, що переважна більшість населення України залишається поза впливом глобалізаційних процесів чи є пасивним об'єктом їхньої дії, не усвідомлюючи тенденцій розвитку сучасного світу. Половина опитаних (51,2%) взагалі нічого не чули про глобалізацію. Однак навіть серед тих, хто чув про неї (48,7%), чверть (24,9%) вагалася з визначенням оцінки та сутності глобалізації, майже третина (29,6%) не могли однозначно сказати, позитивно чи негативно вони ставляться до глобалізації; 45,8% та 47,4% відповідно вагалася з відповід-

дю, чи впливає глобалізація на розвиток українського суспільства та на їхнє власне життя.

Чинниками, що визначають обізнаність з глобалізацією, виявились освіта та вік респондентів. У підгрупі з початковою освітою тільки дещо більше чверті (28,3%) намагалися визначити її характерні риси, а серед респондентів з неповною чи повною вищою освітою відповідний відсоток становив 64,2%. Вікові розбіжності у “глобалізаційній компетентності” були порівняно меншими — в молодіжній (до 30 років), середній (30–54 роки) та старшій (старші 55 років) підгрупах частка респондентів, які дещо знають про глобалізацію, відповідно становила 49,1%, 54,6% та 41,3%.

Відсоток респондентів, які взагалі нічого не чули про глобалізацію, також відрізнявся у підгрупах, які володіють англійською мовою (37,3%), та тих, хто не володіє нею (57,3%). При цьому респондентів, які тією чи іншою мірою володіють англійською, серед усіх опитаних виявилось 30%. Зазначимо, що більшість громадян усвідомлює, що знання англійської як домінуючої мови міжнародного спілкування сьогодні є необхідним для всебічного залучення до інформаційних та економічних обмінів у світі; 83,7% опитаних під час моніторингового дослідження вважали, що вивчення англійської має стати невід’ємною складовою програми загальноосвітніх шкіл.

Невизначеність виявилася найчастішим варіантом оцінки респондентами політико-економічної сутності глобалізації — більше третини (35,0%) респондентів у підгрупі обізнаних з глобалізаційною проблематикою не обрали жодного з запропонованих визначень. Третина (29,3%) респондентів у цій підгрупі обрала нейтральне за змістом тлумачення глобальних процесів, у якому відображено лише підсилення інтенсивності всебічних зв’язків між країнами. Варіанти відповіді, що відбивають особливості глобалізації, яка базується на ринкових відносинах, притаманних капіталізму, та здійснюється в інтересах розвинених країн та транснаціональних корпорацій, обрали 35%, а власне визначення глобалізації надали лише 0,3% респондентів, обізнаних з цим явищем (табл. 1).

Таблиця 1

**Політико-економічна сутність глобалізації
в уявленні респондентів (N=876, %)**

<i>У теперішній час є такі політико-економічні визначення глобалізації. З яким з них Ви згодні?</i>	<i>%</i>
Різде підсилення економічних, політичних, соціальних та культурних зв'язків між країнами світу	29,6
Підпорядкування інтересам США та економічно могутнім країнам Заходу всіх інших країн світу	23,7
Підсилення ролі транснаціональних корпорацій та наднаціональних організацій, які претендують на управління світом	8,7
Найвища стадія розвитку капіталізму (імперіалізм)	2,6
Інше	0,3
Важко сказати	35,0

Дії глобальних соціальних рухів отримали гіпотетичну підтримку лише 30,6% всіх опитаних. Причому відсоток респондентів, які не підтримали жодний з них (22,6%), перевищував частку прихильників тих чи інших глобальних соціальних рухів. Майже половина респондентів (46,7%) вагалася з відповіддю на це запитання (табл. 2).

Таблиця 2

**Ставлення респондентів
до глобальних соціальних рухів (N=1800, %)**

<i>У сучасному світі діють глобальні соціальні рухи, які або підтримують об'єднання світу на умовах вільного ринку, або виступають за об'єднання на інших, гуманітарних основах, або виступають проти глобалізації світу взагалі. Оберіть один з них, який би Ви підтримали.</i>	<i>%</i>
Рухи, які підтримують об'єднання світу на умовах вільного ринку	15,4
Рухи, які підтримують об'єднання світу на інших, гуманітарних основах	10,8
Рухи, які виступають проти глобалізації світу	4,4
Не підтримую жодного з них	22,6
Важко сказати	46,7

Таким чином, більшість населення України має поверхове уявлення про сучасні складні процеси у глобальному економічному просторі, а також про ті ризики і загрози, які пов'язані з глобалізацією та глобалізмом і негативно впливають передусім на країни, що стали на шлях “наздоганяючого розвитку”. З цього випливає, що більшість громадян України не може ефективно впливати на політичний курс компрадорської національної еліти, яка вбачає у глобалізації та інтеграції на умовах “Великої сімки”, тріади Всесвітнього банку – Міжнародного валютного фонду – Світової організації торгівлі, воєнного блоку НАТО, транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків єдиний шлях виходу України з системної кризи і включення у глобальний простір.

Література

1. *Hill K.T., Hill G.N.* The Fact on File Dictionary of American Politics. – N.Y., 2001.
2. *Азроянц Э.А.* Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции. – М., 2002.
3. *Линдси Б.* Глобализация: повторение пройденного. Неопределенное будущее глобального капитализма / Пер. с англ. – М., 2006.
4. *Palley T.* Could Globalization Fail? Policies That Spawn Economic Inequality Rather Than Free Trade Could Bring about an Economic Crisis // Yale Global. – April 13. – 2006.
5. *Экономическая география мирового развития. XX век* / Под общ. ред. Ю.Г. Липеца, В.А. Пуляркина, С.Б. Шлихтера. – СПб., 2003.
6. *United Nations Development Programme.* Human Development Report 1999. – N.Y., 1999.
7. *Расторгуев В.Н.* Культура политического планирования // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2005. – № 4. – С. 7–15.